

Motyw zaślubin ze smokiem – modernistyczne aktualizacje tradycji ludowej

Kolektyw

Czołowi przedstawiciele wczesnego modernizmu w Bułgarii skupili się wokół czasopisma „Myśl” (*Мисъл*), wydawanego w Sofii w latach 1892–1907. W skład tej przełomowej grupy literackiej wchodził krytyk i teoretyk Krystiu Krystew oraz pisarze Petko Todorow, Pejo Jaworow i Penczo Sławejkow, którzy – próbując opracować program literatury narodowej – krytykowali pozytywistyczny utylitaryzm, postulowali zaś konieczność europeizacji oraz zwrotu ku treściom filozoficzno-etycznym. Obrali orientację neoromantyczną, więc inspiracji poszukiwali między innymi w folklorze. Nie uważali tradycji ludowej jedynie za zapis dawnej kultury, zbiór pieśni czy rytuałów, lecz aktualizowali ją, traktowali jako niewyczerpywalne źródło wartości artystycznych, z którego chętnie czerpali, dostosowując elementy bułgarskiego folkloru do nowoczesnych tendencji literackich. Ich podstawową ambicją stanowiło wysublimowanie rodzimej twórczości poprzez dodanie do niej pierwiastka uniwersalnego. Penczo Sławejkow w prelekcji *Българската поезия (Poezja bułgarska)* stwierdził, że:

pieśń ludowa, dzieło naszego naiwnego brata, uczy nas najmądrzejszej z mądrości – że na życie powinniśmy patrzeć przez wszystkie okna serca i rozumu. Tylko takie spojrzenie jest twórcze. W pieśni ludowej jest w pełni odtwarzane całe życie narodu, a nie tylko tej czy innej jego części, jest odtwarzane obiektywnie, z jednakowym spojrzeniem na wszystko, a nie z partyjnego punktu widzenia¹.

To afirmatywne podejście bułgarskich modernistów do twórczości ludowej jako prazródła ponadindywidualnych, nie partykularnych, lecz uniwersalnych idei trafnie charakteryzuje polska bułgarystka Teresa Dąbek-Wirgowa:

pieśń ludowa, którą uznali za jedyną rodzimą tradycję artystyczną, uchodziła w ich oczach za skarbnicę wartości moralnych ludu i najwyższy kanon estetyczny. Identyfikując wartości moralne ludu z duchem narodowym, z czasem zbudowali mit narodowy. (...) W sferze tego, co ogólne, niezmienne, wieczne, odkryli «anielską duszę» narodu, która uobecnia się w bezczasie – w patriarchalnych cnotach, żywiołowej sile i aktywizmie ludu².

¹ П. Славейков, *Българската поезия*, <https://liternet.bg/publish4/ppslaveikov/kritika/poezia.htm>, dostęp: 20.12.2024.

² T. Dąbek-Wirgowa, *Historia literatury bułgarskiej. Zarys*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 135.

Zainteresowanie twórczością ludową Penczo Sławejkow rozwijał głównie pod wpływem ojca – Petko Sławejkow był wybitnym folklorystą, badaczem pieśni ludowych, redaktorem i wydawcą ich zbiorów. Bułgarski modernista natchnienia szukał również w tekstach zebranych przez Dimityra i Konstantina Miładinowów. Przykładem utworu, w którym twórczo przetworzył zaczerpnięty z folkloru, specyficzny wariant motywu zaślubin jest ballada *Smocza ukochana* (*Змейново любе*). Fabuła utworu rozgrywa się na tle scenerii charakterystycznej dla pieśni ludowych – na łonie przyrody, w czasie żniw, choć już na wstępie podmiot liryczny informuje o tym, że naturalny porządek wiejskiego dnia został zakłócony ingerencją nadprzyrodzonych sił:

*Gwiazdy na niebie płoszy cień rozsnuty;
wcześniej niż zwykle zapiały koguty*³

Żniwiarki dostrzegają przemianę również w zachowaniu głównej bohaterki Jany, dotychczas roześmianej i wesołej, lecz teraz sprawiającej wrażenie chorej. Przyczyną niepokojącego stanu dziewczyny okazuje się miłość, którą obdarzył ją smok. Świadomość tego uczucia wpływa na Janę destrukcyjnie, czuje się ona na wpół żywa, a na wpół martwa, więc porównuje się do wedy – żeńskiej postaci z bułgarskiej mitologii, która według podań ludowych błąkała się nocami, wyrządzając zło. Poczucie nadchodzącej katastrofy wzmaga ją anomalie pogodowe:

*Już jasny księżyc ukrył się za chmurą
i gną się drzewa targane wichurą*⁴

Zaangażowanie przyrody w bieg wydarzeń również jest charakterystyczne dla twórczości ludowej, bowiem była ona silnie zestrojona z życiem codziennym. W folklorze wyraz znajdował krajobraz mentalny mieszkańców wsi, podporządkowanych działaniu żywiołów i biegowi kalendarza cyklicznego. Każde odstępstwo od normy, jak chociażby nagła zmiana pogody, wiązało się z niebezpieczeństwem, było interpretowane jako nieszczęście nie tylko w wymiarze ekonomicznym (susza czy powódź niszczące zasiewy), lecz także metafizycznym (stąd na przykład przesady wiążące naturalne katastrofy z działaniami nieczystych sił). Jana, świadoma nieodwracalności własnego losu, również jest świadoma, że pogorszenie aury nie jest zjawiskiem fizycznym, ale ma związek ze złymi mocami:

³ P. Sławejkow, *Smocza ukochana*, tłum. W. Gałązka [w:] *Niewidzialne skrzydła. Antologia poezji bułgarskiej*, wyb. W. Gałązka, E. Konstantinowa, Kraków 1987, s. 94.

⁴ *Ibidem*.

Daremne ziola i wszelkie uroki.

*Oh, nie na darmo ciemniej obluki!*⁵

Ostatnie strofy utworu zawierają opis smoczego orszaku, przybywającego na niecodzienne zaślubiny, których punkt kulminacyjny stanowi porwanie pięknej bohaterki w przestworza. Motyw tego przerażającego stworzenia Penczo Sławejkow również zapożyczył z lokalnego folkloru. Żmij (we współczesnym języku polskim zwykle określany mianem „smoka”) to postać występująca w bułgarskiej mitologii, przedstawiana jako antropomorficzna istota, pokryta lśniącymi łuskami, mająca ogon i skrzydła wyrastające spod pach⁶. Te nadprzyrodzone byty zwykle były uznawane za przyjazne, chroniące wsie na swoich terytoriach przed działaniami wrogich smoków, ściągających gwałtowne burze czy gradobicia. Pozostałości tych wierzeń ukazuje dawny obyczaj, praktykowany podczas susz w zachodniej Bułgarii, a mianowicie wyganianie smoka (*гонене на змей*)⁷. Celem przeprowadzanych wówczas rytuałów było wywołanie deszczu poprzez przepędzenie obcego smoka-szkodnika. Wśród cech charakterystycznych mitologicznego żmija wymienić należy ponadto tendencję do zakochiwania się w ziemskich kobietach oraz uprowadzania ich po wystawnej ceremonii zaślubin. W oryginalnym tekście ballady Pencza Sławejkowa smok nosi imię Ognjan, co również jest bezpośrednim nawiązaniem do tradycji ludowej, ponieważ w ten sposób określano latające, łuskowate stworzenia, wznecające pożary.

Smocza ukochana nieprzypadkowo kończy się wzniesieniem Jany ponad ciemne chmury, ponieważ autor centralnym punktem fabuły ustanowił właśnie nieszczęsną oblubienicę, nie zaś smoka czy mieszkańców wsi nękanej jego obecnością. Podmiot liryczny poświęca wiele miejsca na relacjonowanie stanu emocjonalnego bohaterki, psychologizując tę postać. W ostatniej strofie pojawia się obraz żniwiarzy, którzy mogą jedynie z nieśmiałością zadzierać głowy ku górze, próbując wypatrzeć unoszącą się Janę. Literaturoznawca Iwan Christow zauważa, że w tym momencie

Sławejkow zrywa z kolektywnym sensem mitu, skupiając uwagę na jednostce. (...) Poświadcza on modernistyczny motyw pragnienia człowieka, aby dotknąć tego, co niewiarygodne,

⁵ Ibidem, s. 95.

⁶ X. Вакарелски, *Етнография на България*, Sofia 1977, s. 430.

⁷ И. Георгиева, *Българска народна митология*, София 1993, s. 68.

*nieznane, zaświatowe kosztem nudnej, znajomej ziemskiej egzystencji w patriarchalnej społeczności*⁸.

W tym ujęciu bohaterka nie jest już – jak w klasycznej opowieści ludowej – anonimową ofiarą pokornie akceptującą swój tragiczny los dla dobra wspólnoty, lecz „zostaje wezwana do odbycia indywidualnej podróży do metafizycznego świata”⁹. Poeta dokonał więc twórczej reinterpretacji mitu, przemodelował jednoznaczny i uniwersalny wydźwięk ludowej opowieści, aby ukazać relatywizm, dostrzegalny nawet w pozornie oczywistym motywie walki dobra ze złem. Dzięki temu zabiegowi historia o zaślubinach ze smokiem posłużyła autorowi jako medium wyrazu wartości *sensu stricto* modernistycznych, jak wolność, indywidualizm czy ciekawość innego świata.

Motyw zaślubin ze smokiem pojawia się również w dziele kolejnego przedstawiciela kręgu literackiego „Myśl”, a mianowicie w dramacie *Змейова сватба* (*Smoczy ślub*) Petko Todorowa. Ten autor także powiązał fabułę utworu z losami młodej kobiety – główną bohaterką jest Cena, pochodząca z majątnej rodziny panna na wydaniu, która nie zgadza się na aranżowane małżeństwo, jednak jej podejście zmienia się pod wpływem pogłosek o niejakiem Zmeju Gorjaninie. Sportretowana przez Todorowa postać kobieca – mimo że osadzona w świecie typowym dla twórczości ludowej – jest bohaterką *par excellence* modernistyczną. Przeciwstawia się tradycyjnym zasadom panującym w patriarchalnej wspólnocie wiejskiej, odrzuca wybranego przez braci kandydata na męża oraz (niejako w akcie ostatecznego buntu) ucieka, by zamieszkać w jaskini z najmniej – według standardów mężczyzn dowolnie rozporządzających losem dziewczyny – odpowiednią osobą, czyli Zmejem. Wybranek jest wyrzutkiem, nieakceptowanym przez lokalną wspólnotę między innymi ze względu na niecodzienny wygląd, ma bowiem zieloną brodę, oczy w kolorze moczarów i skórę częściowo porośniętą łuskami. Cena jednak dostrzega że pod gadzią maską skrywa się czuła, fascynująca postać i oświadcza: „Chcę, żebyś mnie zabrał tam, gdzie nikt wcześniej nie dotarł. (...) Zabierz mnie do gwiazd”¹⁰. Jej pragnienie wyrwania się z wygodnego, ale skrajnie konserwatywnego domu rodzinnego i zamieszkania w surowych leśnych warunkach stanowi wyraz więc pogoni za tym, co niezwykle, niecodzienne. W tym sprzeciwie bohaterki wobec surowych, regulowanych tradycją norm Cwetana Georgiewa dostrzega również próbę emancypacji, wywalczenia autonomii: „Cena chce stać się

⁸ И. Хрстов, *Змейова сватба – по следите на един мотив в българския литературен модернизъм*, „Българска наука” 2011, nr 37, s. 105.

⁹ Ibidem.

¹⁰ П. Тодоров, *Змейова сватба*, <https://chitanka.info/text/17227-zmejova-svatba/2#textstart>, dostęp: 21.12.2024.

indywiduum, chce żyć zgodnie z pragnieniami swojego serca, mimo że jest świadoma, że buntuje się przeciwko całemu małemu światu, do którego należy”¹¹. Biorąc pod uwagę wszystko powyższe, można stwierdzić, że Cena Todorowa i Jana Sławejkowa to postaci zbieżne, uosabiające modernistyczne ideały wyznawane przez ich twórców.

Ludowa opowieść o zaślubinach ze smokiem inspirowała również innych artystów z pierwszej połowy XX wieku. W pierwszej części dramatu *Smoczy ślub* Petko Todorow sportretował stary bułgarski obyczaj spotkania dziewcząt i chłopców, którzy osiągnęli wiek odpowiedni do małżeństwa (*седянка*). W jego trakcie Cena intonuje pieśń ludową:

Żenisz mnie, mamo, wydajesz mnie,

ale mnie, mamo, nie pytasz:

wyjdiesz za mąż – czy nie.

*Mnie, mamo, Smok kocha*¹².

Ostatni wers symbolistyczny malarz Nikola Kożuharow wykorzystał jako tytuł swojego najśłynniejszego obrazu z 1922 roku. Rok później Iwan Milew namalował zaś secesjonistyczne dzieło zatytułowane tak samo jak dramat Todorowa. To tylko nieliczne przykłady, które pokazują, że motyw zaślubin ze smokiem był bogatym źródłem inspiracji dla twórców z epoki, nie tylko literackich, lecz także wizualnych. Reinterpretowali oni elementy mitologiczne zaczerpnięte z folkloru bałkańskiego, dostrzegali ich uniwersalizm, ale eksponowali jednocześnie rodzimy charakter twórczości ludowej. Nie odrzucili zatem tradycji, ponieważ rozumieli jej unikatowość, umiejętnie ją przetwarzali, próbując wpisać dziedzictwo kulturowe Bułgarii i bułgarską literaturę nowoczesną w nurt sztuki europejskiej.

Bibliografia

Dąbek-Wirgowa Teresa, *Historia literatury bułgarskiej. Zarys*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.

Sławejkow Penczo, *Smocza ukochana*, tłum. W. Gałązka [w:] *Niewidzialne skrzydła. Antologia poezji bułgarskiej*, wyb. W. Gałązka, E. Konstantinowa, Kraków 1987.

Вакарелски Христо, *Етнография на България*, Sofia 1977.

¹¹ Ц. Георгиева, „Змейова сватба” на Петко Ю. Тодоров и „Горска песен” на Леся Украинка (сецесионна/неоромантическа топография), „Български език и литература” 2020, nr 2, s. 127.

¹² П. Тодоров, op. cit.

Георгиева Иваницка, *Българска народна митология*, София 1993.

Георгиева Цветана, „Змейова сватба” на Петко Ю. Тодоров и „Горска песен” на Леся Украинка (*сецесионна/неоромантична топография*), „Български език и литература” 2020, nr 2.

Славейков Пенчо, *Българската поезия*,
<https://liternet.bg/publish4/ppslaveikov/kritika/poezia.htm>, dostep: 20.12.2024.

Тодоров Петко, *Змейова сватба*, <https://chitanka.info/text/17227-zmejova-svatba/2#textstart>, dostep: 21.12.2024.

Хрстов Иван, *Змейова сватба – по следите на един мотив в българския литературен модернизъм*, „Българска наука” 2011, nr 37.